View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Electronic Kirovograd State Pedagogical University Institutional Repository

МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СУФІКСІВ ВІДДІЄСЛІВНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто зв'язок морфонології з фонологією, морфологією, морфемікою, запропоновано огляд морфонологічних засобів словотворення української мови, тобто всього корпусу морфонологічних явищ, актуальних для його сучасного стану, з'ясовано морфонологічні параметри суфіксів віддієслівних похідних. Розглянуто морфонологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів в українській мові. Установлено, що фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні операції (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

***Ключові слова**: словотвірна морфонологія, девербатив, афікс, суфікс, префікс, морфема, словотвірне гніздо, морфонологічна будова.*

The article reveals the connection of morphonology with phonology, morphology and morphemics, it offers the overview of morphonological means of word-building in the Ukrainian language; it means the overview of the whole corpus of morphonological phenomena that are actual at its modern level. The article also establishes morphonological characteristics of suffixes of verbal derivatives in the Ukrainian language. It examines the morphonologically relevant features of noun, adjective and verb suffixes. It was established that

the final elements of the verbal stem, which are changing under the influence of formant initials, signals of possible morphonological operations (reduction, consonant and vocal alternations, lengthening of suffix or root morphemes, accent modification) in verbal derivatives.

***Keywords**: derivational morphonology, verbal derivatives, affix, suffix, prefix, morpheme, word-forming family, morphonological structure.*

Постановка проблеми. У сучасній україністиці питання про статус морфонології як науки і як компонента мовної системи (розділ фонології чи граматики, самостійний рівень чи проміжний) поступово розв'язується і при цьому вже помітна тенденція, пов'язана з посиленням позиції граматичного підходу, а не фонологічного, які цікавили М. С. Трубецького. З цього приводу Т. В. Булигіна застерігає проти ототожнення морфонологічної концепції дослідників і прийнятої в рамках тієї чи тієї термінологічної традиції: «Думки про необхідність зарахування морфонологічних явищ у компетенцію граматики дотримується більшістю лінгвістів… незалежно від того, як вони називають відповідний розділ лінгвістики: морфонологія, морфологія або просто фонологія, як трансформаціоналісти» [1, с. 18].

Особливо помітною стала тенденція до вивчення цього питання протягом останніх десятиліть. З'явилася ціла низка праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, які засвідчили новий етап у дослідженні цієї проблеми. Неусталеність підходів до витлумачення понять, що спостерігається в сучасних студіях, зумовлює також неоднозначне потрактування цих термінів. Зазначимо, що в українській мові, незважаючи на численні праці з морфонології, й досі потребує подальшого опрацювання й уніфікації термінологія і проблеми морфонологічного аналізу похідних.

Матеріалом для дослідження послугували понад 2 тисячі самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинним дієсловом із використанням тлумачних, діалектних, словотвірних, морфемних, етимологічних словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві в межах словотвірної морфонології досліджено основи теорії морфонологічного опису (В. О. Горпинич), проблеми аглютинативності в словотворенні, сполучуваності на морфемних швах (Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська), закономірності реалізації морфонологічних явищ у системі словотвору (К. Г. Городенська, М. В. Кравченко), морфонологічні процеси в системі іменників (Л. І. Комарова, Л. О. Кондакова) і словозміни дієслів української мови (І. В. Козленко), морфонологічні модифікації в процесі словозміни та словотворення прикметника (Л. В. Асіїв).

На початку XXI ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфонологічних процесів у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI–XVIII ст. (Н. П. Русаченко), деривaційної морфонології російських говорів (О. Г. Антипов). Опис морфонології словотвірних гнізд (СГ) знаходимо в працях О. С. Кубрякової, Ю. Г. Панкраца, Н. Є. Ільїної, Т. В. Попової, Н. Є. Ананьєвої (при описі слов'янської морфонології, зокрема субстантивної словозміни), С. М. Толстої (при описі морфонології словозміни та словотворення польської мови), М. Ю. Федурко (при описі морфонології відіменникового словотворення української мови), Г. М. Пристай (при описі морфонології відприкметникового словотворення української мови) та ін. Водночас, питання словотвірної морфонології віддієслівних дериватів в українській мові залишається відкритим. Це зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфонології девербативів у синхронному аспекті з елементами етимологічного аналізу з метою вивчення особливостей морфонологічних трансформацій СГ з вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими).

Словотвірне гніздо стало предметом дериватологічних студій В. О. Горпинича, В. В. Ґрещука, О. А. Земської, Є. А. Карпіловської, Л. І. Коржик, В. В. Лопатіна, О. Д. Микитин, Г. М. Потапової, Г. В. Пристай, О. М. Тихонова, І. С. Улуханова, М. Ю. Федурко та ін. Структура словотвірного гнізда характеризується ієрархічною організованістю, впорядкованою сукупністю всіх похідних одиниць, наявністю базового (вершинного) слова як основи для послідовного формування всього словотвірного гнізда. Підтримуємо думку В. О. Горпинича про те, що «у гнізді одночасно виявляються всі словотвірні зв'язки спільнокореневих слів, тобто визначається словотвірна структура слова, його деривaційні можливості, місце і роль його у словотвірному механізмі мови» [2, с. 137]. СГ унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає можливість сумістити перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів. Тільки сформувавши віддієслівні СГ, можна переходити до їхньої морфонологічної кваліфікації: установлення морфонологічних класів, типів, морфонологічних

моделей, які словотворчі компоненти і засоби визначають морфонологічну специфіку словотвірного гнізда.

На сучасному етапі розвитку українського словотвору досить гостро постає проблема морфонологічного аналізу девербативів вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими), оскільки ці похідні мають систему, ієрархію і притаманні засоби вираження, які слугують пізнанню внутрішньо семантичної організації віддієслівних похідних.

Аналізуючи наукову літературу з питань морфонологічних одиниць, не можна не помітити розбіжностей на їхню природу, що засвідчує потребу їхнього ґрунтовного вивчення, на проблеми морфонологічного аналізу похідних, зокрема девербативів. С. М. Толстая зазначає, що позиція, яку займає морфонологія, створює складну залежність морфонологічних інтерпретацій від результатів фонологічного і морфонологічного аналізу. З фонологією морфонологію пов'язує не тільки об'єкт (звукова субстанція мови), а й понятійний апарат, тому досить часто говорять про зв'язок цих дисциплін на рівні фактів мови, і на рівні метамови. Помітний значний вплив фонологічної термінології в теорії морфонологічних чергувань. Хоча доречно зазначити, що при цьому (крім позиції, позиційного варіювання, нейтралізації) охоплені морфонологічні закономірності, які мають регресивний характер правил сполучуваності морфем, і не розглядаються морфонологічні правила вибору, які залежать від характеру наступних морфем. Цікаво, що в польському мовознавстві наявна аналогічна проблема. Досліджуючи словозмінну й словотвірну морфонологію польської мови, С. М. Толстая звертає увагу й на вплив морфонології на фонологію, тобто залежність фонологічного трактування звукових одиниць від їхніх морфонологічних функцій і відношень у білоруській, сербській і хорватській мовах. В українській і російській мовах ця тенденція помітна при взаємодії твірної основи зі словотворчим формантом.

Питання зв'язку морфонології з граматикою пов'язане не тільки з альтернативою «фонологія або граматика» при визначенні статусу морфонології в мові й лінгвістиці (після М. С. Трубецького помітна тенденція розвитку морфонології в напрямку граматики), але й з потрактуванням характеру цих відношень – на рівні фактів мови та їхньої інтерпретації. Це переважно визначення граматичної ролі морфонологічних засобів і встановлення всього корпусу граматичних явищ, що мають морфонологічну природу, мають залежність від фонологічної структури морфем. С. М. Толстая зауважує, що в загальному, теоретичному значенні розв'язання цього питання визначає розуміння морфонології або як самостійного рівня мови (і самосійної дисципліни), або як буферного механізму, що регулює фонологічне оформлення морфологічного (морфемного) уявлення мови і вилучати невідповідність на межі морфем (як розділ формальної морфології) [7, с. 26].

Для морфонології найбільш суттєвим залишається зв'язок з морфемікою, з морфемним членуванням похідного, від якого залежать результати морфонологічного аналізу. У залежності від формальних і граматичних критеріїв морфемне членування призводить до виокремлення різних морфонологічних моделей. Необхідно визнати, що при морфемному членуванні, крім формальної процедури, варто враховувати семантичне навантаження морфем, їхню омонімію (***бú/ти*** [1] (ударяти по чомусь, об щось) (СУМ 1, с. 168) (680 похідних) (*бит-**éць*** (каменяр) (нарощення кореневої морфеми) – ***бú/ти*** [2] (*заст.* бути) (5, с. 54) (60 похідних) (*бит-**увá**-ти-**ся*** (жити в достатку)); ***буд/ú/ти*** [1] (переривати сон) (5, с. 93) (83 похідні) (*бýдж-**ен'н'**(а)* (*діал.* пробудження), ***збуд/ú/ти*** – *збýдж-**ува**-ти*, ***по**-будúти* [1] (будити всіх або багатьох) – *побуж-**á**-ти*, *побýдж-**ен**(ий)*, *побýдж-**ен'н'**(а)* (чергування приголосних), *побýд-**к**(а)* [1] – ***по**-будúти* [2] (спонукати), *побýдж-**ен'н'**(а)*, *побýд-**к**(а)* [2], *побýд-**ник***, *побýд-**лив**(ий)*, *побýдлив-**ість***, *побýдлив-**о***; ***буд/и/ти*** [2] (8) (коптúти) – *будж-**анúн**(а)*, *буж-**анúн**(а)*, *бýдж-**ен'н'**(а)*, *буж-**енúн**(а)*, *буж-**éн**(ий)* (*діал.* Копчений), *будж-**енúц'**(а)*, *буж-**енúц'**(а)*, *буж-**úн**(а)* (5, с. 94); ***ви́/ти*** [1] (сплітати) – ***по**-ви́ти* [2] (обплітати, огортати) – *повíй-**Ø*** (бур'ян) (чергування голосних) (5, с. 120), ***ви́/ти*** [2] (видавати протяжні звуки) – *ви-**т'т'**(á)* [2] (5, с. 123); ***жá/ти*** [1] (зрізати стебла рослин) – *жн-**ець*** (чергування голосних), *жáт-**в**(а)* (нарощення кореневої морфеми) (5, с. 273), ***жá/ти*** [2] (стискати) – *жм-**éн'**(а)*, *жом-**Ø*** (відходи) (5, с. 274).

Морфонологічний аналіз, крім одиниць словотвірної і морфемної структури, дає змогу вичленувати одиниці і вказати модифікації (чергування), вплив на вибір і морфонологічну позицію, структуру морфем [Там само, с. 37], що перебувають у постпозиції, врахувати вплив твірного суфікса на твірну основу. Доречно зауважити, що при морфонологічному членуванні, крім морфем, звертаємо увагу на морфеми, що приєднуються до кореневої (*відбúт-**ок***, *жáт-**в**(а)*)

чи суфіксальної морфеми (*бй-**тв**(а)*, *блиск-**авйц'**(а)*, *кос-**овйц'**(а)*, *біж-**енець***) (йдеться про нарощення кореневої чи суфіксальної морфем) – при словотвірній морфонології віддієслівних дериватів, уніфікси – переважно при відіменниковому словотворі, субморфи – при відіменниковому та відприкметниковому словотворі.

Розгляд фактичного матеріалу, який представляє понад 2 тисячі самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинними дієсловами, дозволяє дійти висновку, що структуру словотвірних гнізд з вершинними дієсловами доцільно розглядати, враховуючи морфемну структуру (нечленовані / членовані), етимологію (питомі / запозичені), що дає змогу визначити морфонологічні класи, типи, морфонологічні моделі, словотворчі компоненти і засоби , що визначають морфонологічну специфіку кожного словотвірного гнізда, у яких похідні мають певну систему, ієрархію і притаманні засоби вираження, які слугують пізнанню внутрішньо семантичної організації девербативів.

Мета статті – з'ясувати морфонологічні параметри суфіксів віддієслівних похідних, описати морфонологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів у морфонологічному аспекті. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясування морфонологічних параметрів суфіксів віддієслівних похідних; 2) установити детермінанти морфонологічних перетворень у структурі похідних віддієслівних словотвірних гнізд; 3) розглянуто морфонологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Новітні наукові спроби спрямовані на визначення сутності і функціональної значущості словотвірної морфонології, кваліфікації морфонологічних засобів, аналізі функцій різних типів альтернацій, установленні детермінантів морфонологічних перетворень у структурі похідних і встановленні морфонологічних класів відіменників і віддієслівних словотвірних гнізд (СГ), визначенні функцій морфонологічних моделей, залучених до процесів словотворення, установленні структурних типів СП ЛСГ іменників, дієслів, виокремленні зон СП за частиномовною належністю дериватів та ін.

У сучасній лінгвістиці накопичено цінний досвід теоретичного осмислення результатів аналізу будови та функціонування морфемної і словотвірної підсистем мов, зокрема суфіксальної підсистеми як найбільш розгалуженої й активної в слов'янських мовах [4, с. 3]. При виділенні суфіксальних одиниць дотримуємося коренезорієнтованого підходу, запропонованого в працях Г. О. Винокура, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, М. В. Панова, М. Ю. Федурко, Н. О. Янко-Триницької на противагу афіксозорієнтованому підходу, який обстоювали у своїх працях І. І. Ковалик, Л. П. Крисін, О. Ф. Пінчук, О. І. Смирницький та інші дослідники.

Є. А. Карпіловська зазначає, що з'ясування параметрів реалізації одиниць суфіксальної підсистеми уможливлює формулювання правил, яким підлягає функціонування її одиниць в актах породження морфемних структур слів певних типів. Суфіксальна граматика як проміжна ланка між підсистемою суфіксальних одиниць і продуктами її реалізації – морфемними структурами реальних слів української мови – містить правила, що поєднують опис принципів та способів організації й функціонування одиниць всередині підсистеми з описом принципів їхнього добору з інвентаря в певній формі та з певним змістом, розміщення в морфемній структурі слова й пристосування до внутрішньослівного оточення [Там само, с. 8].

Чеський дослідник З. Ф. Оліверіус зазначав, що основним критерієм класифікації морфем є релятивна самостійність морфеми щодо інших морфем. Класифікація морфем утворює складну багатоступінчату ієрархію. Найважливішу проблему створює визначення межі між двома щаблями такої багатоступінчатої ієрархії [6, с. 56]. Таким чином, для встановлення такої межі доцільно враховувати формально-семантичні, функціональні ознаки досліджуваних суфіксальних одиниць. Є. А. Карпіловська пропонує при визначенні типів суфіксальних одиниць враховувати такі ознаки: 1) тип основи (похідна (з вільною чи зв'язаною подільністю), непохідна подільна (оформлена чи не оформлена); 2) здатність самостійно виражати певне словотвірне (розрядне (часткове) чи категорійне (загальне) або граматичне (формотворне або частиномовне) значення чи виконувати допоміжну роль при конструюванні морфемної структури слова; 3) здатність самостійно формувати основу слова, тобто здатність виступати у визначальній для еталонних одиниць суфіксального класу позиції кінця основи слова [4, с. 15].

Іменники, утворені за моделлю До + ***-н'н'-***, ***-т'т'-***, становлять значну частину ВДІ – 6071 (на ***-н'н'-*** – 3881, ***-ен'н'-*** – 1597,***-ін'н'-*** – 552, ***-ин'н'-*** – 41). При творенні похідних із суфіксом ***-ен'н'-*** відбувається усічення дієслівної фіналі, можливі консонантні альтернації і зміна наголосу, а при творенні похідних із суфіксом ***-ін'н'-*** відбувається усічення в структурі іменника-

мотиватора тематичного голосного основи дієслова-мотиватора недоконаного виду, можливі консонантні альтернації і зміна наголосу (*становити – становлення* (в//вл), *звабити – звaблення* (б//бл); *садити – садіння* (д//д'), *говорити – говоріння* (р//р'), *косити – косіння* (с//с'), *муркотати – муркотіння* (т//т'), *крутити – крутіння* (т//т'), *цвісти – цвітіння* (с//т'), *плести – плетіння* (с//т'). Консонантна альтернація с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін [3, с. 32].

Найбільш поширений варіант моделі До + ***-к-*** (1077) – основний: *валка*, *нарізка*, *прядка*, *сушка*, *підтяжка* – 1053). При цьому відбуваються чергування приголосних: ***г, к, х, – ж, ч, ш*** (*підтягати → підтя**ж**ка*, *бала**к**ати → бала**ч**ка*, *задиха**х**атись → задиха**ш**ка*); ***т – ч*** (*світ**и**ти → свіч**к**а*). Суфікси ***-ува-***, ***-ва-*** зберігаються в усіченому вигляді (*вишив|ка ← вишива|ти*). Необхідно зазначити, що суфікс ***-ува-*** представлений варіантом ***-ов-*** (*кантов**к**а ← кантува**т**и*) або ***-ів-*** (*мандрівка ← манрува**т**и*), де ***-і-*** є закономірною рефлексацією колишнього ***-о-*** в новозакритому складі. Менш поширені варіанти моделі До + ***-лк-*** (*віял|ка*, *міс|лка* –12).

За словотвірною моделлю До + ***-ух-*** утворено 58 іменників. У моделі До + ***-ух-*** функціонують дієслівні основи різних структурних типів: основи на ***-а-*** (*різ|уха ← різа|ти* – 26); основа на ***-и-*** (*говор|уха ← говори|ти* – 21); основи на приголосний (*волок|уша ← волок|ти* – 3); основи на ***-і-*** (*лет|юха ← леті|ти* – 2); основи із суфіксом ***-ува-*** (*веред|уха ← вередува|ти* – 3). У словотвірному акті фіналь дієслівної основи усікається, а тому деякі деривати співвідносяться з основами різних структурних типів (*скреготуха ← скреготіти*, *скреготати*; *лопотуха ← лопотіти*, *лопотати*).

За моделлю До + ***-л-*** утворено 77 іменників. У моделі функціонують лише основи одновидових дієслів (недоконаного виду). Твірними основами в цій моделі найчастіше бувають основи на ***-и-*** (*житло*, *бродило* – 39) та основи на ***-а-*** (*сідало*, *стійло* – 33). Функціонування цієї моделі обмежується семантичними чинниками: не включаються в моделі дієслова, які корелюють за родами дії (здебільшого це одновидові дієслова на зразок *носити / нести*); виняток становлять іменники *стійло*, *сідло* утворені від статальних дієслів.

Найпродуктивнішими є такі словотвірні моделі: До + ***-н'н'-***, ***-т'т'-*** – 6071: *знання*, *життя*, *злиття*; До + ***-Ø*** – 1266: *вижим*, *відгук*, *приїзд*; До + ***-к-*** – 1077: *нарізка*, *підтяжка*, *варка*; До + ***-ник*** (***-івник***, ***-ильник***) – 657: *обхідник*, *рятівник*, *прядильник*; До + ***-Ø(-а)*** – 521: *довіра*, *хода*, *охорона*, *відміна*; До + ***-ач*** – 340: *наглядач*, *копач*, *командувач*; До + ***-ок*** – 304: *свисток*, *гудок*, *виток*; До + ***-ець*** (***-енець***, ***-анець***) – 180: *борець*, *переселенець*, *мешканець*; До + ***'-Ø***– 82: *зав'язь*, *дерть*, *відповідь*; До + ***-л-*** – 77: *кропило*, *житло*; До + ***-ун*** – 76: *двигун*, *стрибун*, *опікун*; До + ***-Ø***(и) – 76: *вибори*, *сходи*, *переговори*; До + ***-тель*** – 73: *учитель*, *повелитель*, *спаситель*; До + ***-ин-*** – 43: *дряпина*, *сходини*; До + ***-к***(и) – 63: *висівки*, *носилки*; До + ***-н'-*** (***-арн'-***, ***-івн'-***, ***-ельн'-***) – 59: *лікарня*, *катівня*, *бительня*; До + ***-иц'-*** (***-ильниц'-***, ***-івниц'-***,) – 51: *різниця*, *прядильниця*, *шатківниця*; До + ***-н'-*** – 38: *метушня*, *лижня*; До + ***-ищ-*** – 38: *училище*, *судище*; До + ***-ень*** – 37: *учень*, *плавень*; До + ***-б-*** – 36: *лічба*, *дружба*, *боротьба*; До + ***-ій*** – 31: *носій*, *водій*; До + ***-іж*** – 4: *платіж*, *свербіж*; До + ***-ух*** – 3: *пастух*, *сплюх*; До + ***-уг-*** – 3: *хапуга*, *волоцюга*; До + ***-ох-*** – 3: *мандрьоха*, *забрьоха*; До + ***-х-*** – 3: *невдаха*, *заманиха*; До + ***-ас*** – 3: *ляпас*, *викрутас*; До + ***-ур-*** – 2: *замазура*, *танцюра*; До + ***-ін*** – 2: *воїн*, *хазяїн*; До + ***-ог*** – 1: *вертьог* (вибоїна); До + ***-ог-*** – 1: *вертьог(а)* (посудина). Менш продуктивні словотвірні моделі девербативів іншомовного походження субстантивної зони: До + ***-тор***, ***-атор*** – 78: *організатор*, *дегустатор*; До + ***-ант*** – 10: *симулянт*, *емігрант*; До + ***-ер*** – 7: *гример*, *гіпнотизер*; До + ***-ент*** – 5: *рецензент*, *диригент*; До + ***-ур-*** – 2: *реєстратура*, *коректура*; До + ***-ист*** – 2: *публіцист*. У межах девербативів субстантивної зони сучасної української мови функціонує 56 словотвірних моделей (7 моделей – деривати іншомовного походження).

Інвентар формальних трансформацій, що відбуваються на морфемному шві, переконує, наскільки морфонологічно значущим є цей морфемний стик. Загальновідомо, що кожна частина мови має свій набір деривaційних суфіксів. Для морфонології релевантні передусім такі з них: 1) силабічність / асилабічність; 2) консонантний / вокалічний характер ініціалі; 3) довжина в морфонемах та їхнє аранжування; 4) наголошеність / ненаголошеність [7, с. 94]; 5) морфонологічна структура мотивувальної основи та словотворчого афікса; 6) будова контактної зони (останній склад основи) та ініціаль (зачин) форманта; 7) походження мотивувальної основи й суфікса (питомі / запозичені); 8) акцентна маркованість / немаркованість суфіксів (аутоакцентні (обов'язково силабічні), преакцентні, постакцентні; акцентна потужність. Аутоакцентні суфікси

віддієслівного словотворення субстантивної зони: питомі: ***-ник***, ***-ок***, ***-ач***, ***-ець***, ***-ун***, ***-арн'-***, ***-івн'-***, ***-тельн'-***, ***-иц'-***, ***-іж***, ***-ух***, ***-ох-***, ***-іж***, ***-ог***, ***-ур-***; запозичені: ***-тор***, ***-атор***, ***-ант***, ***-ер***, ***-ур-***, ***-ист***.

Структуру VC має переважна більшість іменникових суфіксів – 21 проти виділених 56. Це зумовлено структурою дієслівного кореня, консонантна фіналь якого вимагає в постпозиції вокальної морфонеми. Серед прикметникових суфіксів різновид VC – найпродуктивніший, 14 суфіксів із наявних 21 у досліджуваних словотвірних гніздах. У вокальній позиції домінують морфонеми {***и***}, {***о***}, {***е***}, а в консонантній – {***м***}, {***к***}, {***в***}, {***ст***} – суфікси відповідно ***-им-***, ***-ов-***, ***-ев-***, ***-ист-***: *род-им(ий)*, *жит'т'-ёв(ий)*, *жит'т'-ов(и́й)*, *розвіс-ист(ий)*; також продуктивний різновид CVC: *нав'яз-лив(ий)*, *гай-лив(ий)*, менш продуктивний різновид C: *вит-к(и́й)*, *в'яз-к(и́й)*. Таку формальну будову C1C2 мають суфікси ***-н'н'-***, ***-т'т'-***: *скликáння*, *склúкання*, *читання*, *відкриття*. Зрідка трапляються варіанти з подовженими кінцевими основи ***-л-*** та ***-д-*** (*насилля*, *провалля*, *розладдя*, *угіддя*, подовженим кінцевим шиплячим (*подружжя*, *протиріччя*). Крім елементарних суфіксів, з дієслівними основами взаємодіють і кількаелементні. За формою вони бувають таких різновидів: CC, VCC, CVC, CCVC, VCVC: *віша-**лк**(а)*, *вит-**ýшк**(а)* (прилад), *повед-**інк**(а)*, *розвід-**ник***, *бит-**ельн'**(а)*, *володі-**льник***, *воз-**увень***.

Дієслівні суфікси в морфонологічному аспекті різняться від іменних характером облігаторного компонента, меншою потужністю використання потенцій фонологічної системи мови. Основною формою цього класу словотворчих морфем є форма V. Її мають суфікси ***-а-***: *відділ-и-ти – відді-л'-á-ти*, *дозвол-и-ти – дозвол'-á-ти* – при формотворенні. Високою продуктивністю характеризується суфікс ***-ува-*** (VCV): *викон-ува-ти*, *коректу-ва-ти*.

Висновки. Суфікси словотвірних гнізд з вершинним дієсловом не однорідні з погляду морфонологічної структури, більшим розмаїттям відзначаються суфіксальні морфеми. Установлено, що фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні операції (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному. Кожна морфонологічна зміна на морфемному шві відбувається за наявності відповідних умов. Виходячи зі специфіки дієслова як вершинного слова словотвірні гнізда, стверджуємо, що найчастотнішою зі всіх морфонологічних операцій є усічення, консонантні альтернації та модифікації наголосу. Для всіх девербативів загальною морфонологічною операцією є усічення дієслівної фіналі, що супроводжує зміну акцентної позиції в поєднанні з альтернаціями (переважно консонантними).

Девербативи в СГ утворені за відповідними словотвірними і морфонологічними моделями. Морфонологічні альтернації розширюють валентні властивості словотворчих морфем, уможливлюють творення похідних будь-якої зони, збагачують інноваційні ресурси сучасного лексикону.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфонології девербативів убачаємо у визначенні особливостей структури словотвірних гнізд з вершинними дієсловами на групу приголосних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфологических моделей / Т. В. Булыгина. – М. : Наука, 1977. – 287 с.

2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.

3. Демешко І. М. Морфонологічна адаптація віддієслівних іменників на -н'н'-, -ен'н'- у сучасній українській літературній мові / І. М. Демешко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Лінгвістика. – Вип. ІІІ. – Херсон, 2006. – С. 29–34.

4. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : монографія / Є. А. Карпіловська. – К., 1999. – 297 с.

5. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. – 910 с.

6. Оливериус З. Ф. Морфемный анализ русского языка / З. Ф. Оливериус // Проблемы современной лингвистики. – Praha : Univ. Karl., 1967. – С. 9–78.

7. Толстая С. М. Морфонология в структуре славянских языков / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – 318 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфонологія української мови.